

Auguste de Gérando

TRANSILVANIA

ȘI

LOCUITORII SĂI

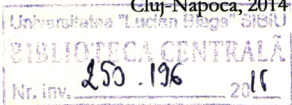
I

Traducere din limba franceză de
Laurențiu Malomfălean și Marius Mitrache

Revizie și aparat critic de Ana-Maria Stan

Cuvânt înainte de Ioan-Aurel Pop

Casa Cărții de Știință
Cluj-Napoca, 2014

© Casa Cărții de Știință, 2014

TABLA DE MATERII

Îndemn către cititor	5
Notă asupra ediției	9
Prefață (scrisă în 1847)	13
I. De-a curmezișul Ungariei.....	17
II. Transilvania.....	42
III. Muntele regelui. – Huedin. – Hunii. – Gilău. – Gheorghe Rákóczi al II-lea. – Jibou. – Francisc Rákóczi. – Nicolae Wesselényi	64
IV. Clujul.	81
V. Transilvania sub guvernarea principilor. – Influența franceză. – Alipirea Transilvaniei la Austria. – Diploma leopoldină. – Administrația comitatelor. – Dieta.....	102
VI. Turda. – Amintiri ale romanilor. – <i>Pratul lui Traian</i> . – Cheile. – <i>Huda lui Păpară</i> . – Rimetea. – Minele de fier. – Costumele. – Țăranii. – Minele de sare de la Ocna Mureș. – Plângerile transilvănenilor.....	153
VII. Arieșul. – Spălatul aurului. – <i>Corturarii</i>	167
VIII. Colegiile în Transilvania. – Aiud și Blaj. – Viitorul politic al neamului român.....	180
IX. <i>Piatra Caprii</i> . – Alba Iulia (<i>Apulensis Colonia</i>). – Investirea unui principe al Transilvaniei. – Catedrala. – Mormântul lui Iancu de Hunedoara. – Biblioteca. – Vințu de Jos.....	209

X. Războaiele cu turcii. – Corvinii. – Sântimbru. – Câmpul Pâinii.	224
XI. Zlatna. – Urme romane. – Vulcoi. – Minerii.	246
XII. <i>Detunata</i> . – Roșia Montană. – Un bogat țaran român. – <i>Cetate</i> . – Exploatarea minelor sub daci și sub romani. – Pianu de Sus. – Săcărâmb.	257
XIII. <i>Români</i>	271
XIV. Valea Mureșului. – Vețel (<i>Sergidava</i>). – Deva. – <i>Bulgarii</i> . – Castelul Huniazilor.	303
XV. Valea Hațegului. – Densuș. – Sarmizegetusa (Grădiște). – Mozaicuri. – Costume.	315
XVI. <i>Ungurii</i>	329

CAPITOLUL II

Transilvania⁴⁹.

Lanțul de munți cunoscut sub numele de Krapaks ori Carpați, după ce a separat Ungaria de Galiția continuându-și direcția de la nord-vest la sud-est, coboară în linie dreaptă spre miazăzi, perpendicular cu Dunărea, apoi se întoarce brusc spre vest, paralel cu fluviul, și se alătură teritoriului ungar. Ținutul cuprins în această curbură a Carpaților formează Transilvania. Deschisă la nord și la vest, adică spre Ungaria, are ca vecini, dincolo de Carpați, la răsărit Moldova, iar la miazăzi Țara Românească. Un singur râu, Oltul⁵⁰, străpunge această centură de munți pentru a se vărsa în Dunăre. Toate celelalte se îndreaptă spre Ungaria, unde solul este mai coborât. Situația Transilvaniei, mărginită de aceeași munți care formează granița Ungariei, o leagă în mod natural de acest regat, în cadrul căruia, datorită meterezelor ce-o înconjoară, este un fel de fortificație extinsă⁵¹. Era numită în Evul Mediu citadela Ungariei, *arx Hungariae*.

⁴⁹ Se știe că romanii numeau *Dacia* vasta regiune cuprinsă între Carpați, Tisa, Dunăre și Marea Neagră. Au divizat-o în trei provincii, dintre care una, plasată în inima Daciei și înconjurată de o centură de munți, era denumită *Mediterraneană*.

În Evul Mediu maghiarii au denumit *Silvana regio* ținutul împădurit situat în estul Ungariei. Regiunea ce se găsea dincolo, și care forma altădată Dacia mediteraneană, a primit numele de *Ultra Silvana* sau *Trans Silvana*. În maghiară i s-a spus *Erdély* (*erdő, pădure*).

În aceeași epocă sașii au ridicat în acest ținut șapte orașe fortificate: de acolo numele pe care i l-au dat, și care a fost adoptat de către germani, *Siebenburgen* (*Șapte-Cetăți*). [n.a.]

⁵⁰ În original, *Aluta* (lat.). [n.t.]

⁵¹ În original, *ouvrage avancé* – lucrare fortificată plasată înaintea fortificațiilor principale dintr-o cetate. [n.t.]

Transilvania se alătură de asemenea Ungariei datorită populației sale: regăsim aceleași neamuri în cele două țări. Astfel că ungurii, pentru a consacra această înfrățire, numesc Ungaria și Transilvania „două patrii surori”, *a két testvér hazja*. Amândouă au urmat mereu aceleași căi și au fost supuse aceluiași destin.

Deși în realitate cele două regiuni nu reprezintă decât una, călătorul poate stabili între ele o diferență însemnată dacă ia în considerare aspectul și roadele pământului. Adevărul e că Transilvania se distinge de alte ținuturi din Europa, fiindcă împrumută câte ceva de la fiecare dintre ele și le evocă pe toate. Regăsiți natura septentrională în munții secuilor, umbriți de păduri dese, unde ursul se plimbă suveran, în timp ce la două zile depărtare veți întâlni, ca la porțile Romei, câmpii arse unde bivolul moțăie leneș. Aici stejarii și brazii; acolo porumb în care dispar cal și călăreț; altundeva câmpuri verzi, văi răcoroase, pajiști parfumate; peste tot râuri ce rostogolesc aurul. În câteva ore străbatem unul după altul munții împărățiai ai Trascăului, ce dau fier, valea Mureșului, de unde se extrage sarea, și districtul Zlatna, unde aurul strălucește în noroiul drumului⁵². Dacă părăsim regiunea unde resursele minerale sunt din belșug, e pentru a găsi altele de unde se extrage argint, cupru, plumb, mercur, zinc, antimoniu, arsenic, cobalt, bismut. Tuturor acestor metale adăugați-le un altul care nu se găsește altundeva, telurul. Să mai vorbesc de aceste mii de pietre prețioase ce n-așteaptă decât mâna artistului? În plus, botanistul, precum și mineralogul, ar găsi aici material de scris o carte întreagă.

⁵² După calculele dlui Humboldt, Europa ar produce anual între 4200 și 4250 mărci de aur, din care Ungaria și Transilvania ar figura cu 4100 de mărci. În 1836 Transilvania singură producea 3367 mărci de aur. [n.a.] – desigur, autorul se referă la geograful și naturalistul german Alexander von Humboldt, iar unitatea de măsură folosită, marca, ar fi egală cu aproximativ ¼ kg. [n.t.]

Bogăția extraordinară a acestui ținut a stârnit dintotdeauna imaginația locuitorilor săi. O legendă antică reprezintă Dacia sub forma unei „tinere zâne”, *tiindér szűz leány*, înzestrată cu cea mai mare frumusețe și împodobită cu păr lung de aur. După numeroase pășanii, un tânăr bărbat numit Argir, căruia îi căzuse dragă, pătrunde până la casa ei și se însoară cu ea. Potrivit explicației acceptate, această veche povestire e o aluzie la cucerirea Daciei de către Traian⁵³. Istoria tinerei fete este mereu populară, și destule altele din același gen se transmit încă prin sate. Există o anumită regiune a Transilvaniei unde țăranul e convins că pășește pe comori îngropate: dacă nu le găsește, e pentru că o zână le ascunde. Minunatele descoperiri ce au fost făcute din când în când în țară i-au insuflat această convingere. Fără să vorbim despre comorile din Hunedoara și Corund, asupra cărora voi reveni, putem aduce în discuție magnificele farfurii din aur nativ ce au fost găsite în pământ pe la 1566, și pe care Ioan Zápolya⁵⁴ i le-a adus lui Soliman⁵⁵, poposit pe-atunci aproape de Belgrad. Înaintea acestei epoci s-a dezgropat un morman de aur în greutate de 1600 de ducăți. În 1591, în timpul domniei lui Sigismund Báthory⁵⁶, s-a descoperit o grămadă de aur de 800 de ducăți, care avea forma unei căști. Principele a umplut-o cu monezi de aur, și a făcut-o cadou ducelui de Toscana, care i-a dat în schimb niște parfumuri fine, și i-a trimis o trupă de cântăreți și măscărici.

⁵³ Traian (53-117) – conducător al Imperiului Roman între 98 și 117. După două războaie împotriva dacilor (101-102 și 105-106), Traian a reușit cucerirea acestei provincii. (n.ed.)

⁵⁴ Ioan Zápolya (1487-1540) – voievod al Transilvaniei (1511-1526) și rege al Ungariei, după înfrângerea de la Mohács (1526-1540). A acceptat ca Ungaria să devină vasal al Imperiului Otoman. (n.ed.)

⁵⁵ Soliman Magnificul (1494-1566) – conducător al Imperiului Otoman, sultanul cu cea mai lungă domnie (1520-1566). Epoca sa este considerată una dintre cele mai prospere ale turcilor, atât în plan politic, militar și legislativ, cât și cultural. (n.ed.)

⁵⁶ Sigismund Báthory (1572-1613) - principe al Transilvaniei între 1588 și 1602, cu câteva întreruperi. (n.ed.)

Transilvăneanul Köleseri⁵⁷, de la care împrumut aceste detalii, după ce a făcut o descriere a patriei sale, enumerându-i frumusețile și bogățiile solului, adaugă: „E de mirare deci că în acest grânar îmbelșugat, unde pusese masa însuși Dumnezeu, s-au întâlnit atâtea națiuni diverse, venite din Europa și din Asia?”

Printr-unul din acele contraste ce se întâlnesc adesea în istorie, această frumoasă și bogată regiune a fost printre cele mai nenorocite. Timp de un șir de secole n-a făcut decât să treacă de la o catastrofă la alta. Aici sunt necesare câteva detalii, iar cititorul ne va permite să-i amintim în puține cuvinte istoria Transilvaniei.

Foștii regi ai Daciei sunt abia cunoscuți. Figurile lor ocupă puțin loc în istorie. Vedem ivindu-se mai mulți, de la un veac la altul, când se ciocnesc de vreun mare bărbat sau de vreun imperiu puternic. Cei ale căror nume au supraviețuit sunt, după Sarmis⁵⁸, care a fost învins de Alexandru cel Mare, Dromihete, care i-a rezistat lui Lisimah, locotenent al lui Alexandru, cel care deținuse o parte din Tracia; Orole, care a fost aliatul lui Perseu, rege al Macedoniei, împotriva romanilor; Burebista, care îl neliniștea pe Iuliu Cezar; Cotiso, ale cărui succese și eșecuri l-au preocupat pe Horațiu⁵⁹, și în sfârșit Decebal⁶⁰. Acesta i-a impus mai întâi un tribut lui

⁵⁷ Samuel Köleséri cel tânăr (1663-1732). Teolog, medic, secretar al guvernului Transilvaniei. Autorul mai multor opere de teologie, filosofie, medicină, științe ale naturii. Era medicul Sibului, iar din anul 1700 inspector suprem al minelor din Transilvania. De Gérando face aici trimitere la opera intitulată *Auraria Romano-Dacica* a lui Köleséri, apărută în anul 1717 la Sibiu. (n.ed.)

⁵⁸ Existența lui Sarmis este deosebit de controversată. Se presupune că acesta a fost fie un personaj mitic sau o zeitate venerată de traci (posibil Hermes), fie un rege daco-get din secolul IV î. H., unii istorici susținând chiar că este fondatorul Sarmizegetusei. (n.ed.)

⁵⁹ Cartea a III-a, oda 6, oda 8. [n.a.]

⁶⁰ Decebal (? – 106) – rege al Daciei între 87-106. (n.ed.)

Domițian⁶¹, dar a fost nevoit să cedeze în fața norocului lui Traian, văzând Dacia definitiv redusă în provincie romană. Pentru a eterniza gloria acestei cuceriri, Traian a ridicat la Roma coloana triumfală ce îi poartă numele.

Dacii își alegeau regii, a căror putere era îngrădită de către un mare preot. Priveau moartea ca pe o trecere la o viață mai bună, unde s-ar fi reunit cu Dumnezeu, și se aruncau cu bucurie în luptă. Niciun popor n-a inspirat mai multă groază romanilor din imperiu. Limba lor, ce părea să se fi apropiat de cea a sarmaților, era amestecată cu vorbe grecești⁶².

Amintirile din această primă epocă sunt acum destul de rare în Transilvania. Dacii, popor de păstori și agricultori, construiseră orașe; coloniștii greci de asemenea. Câteva nume de orașe ne sunt cunoscute⁶³; putem chiar crede că mai multe sate sau târgulețe ocupă amplasamentul cetăților dacice: Sarmizegetusa, de exemplu, și poate la fel Alba Iulia și Veșel. În 1826 s-au descoperit aproape de Turda două monezi de aur ce au fost bătute sub regele Sarmis, după cum o arăta inscripția greacă prescurtată ΣΑΡΜΙΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ⁶⁴. Prima purta pe o parte efigia monarhului, și pe cealaltă imaginea capitalei sale; pe a doua se vedea un cap dublu, care a fost explicat în diferite moduri. Aceste monezi sunt cele mai rare și cele mai vechi. S-au mai găsit și altele în număr mare, ce poartă fie numele de ΚΟΣΩΝ, fie pe cel de ΛΥΣΙΜΑΧΟΣ⁶⁵.

⁶¹ Domițian (51-96) – conducător al Imperiului Roman între 81 și 96, ultimul reprezentant al dinastiei Flaviilor. După luptele din 87-88, între daci și romani s-a încheiat o pace de compromis. (n.ed.)

⁶² [Cf.] Ovidiu, *Trist.[ele]*, el.[egia] 2, el.[egia] 7. [n.a.]

⁶³ Decidava, Sergidava, Marcidava, Sandava, Ramidava, Singidava, Utidava etc. Terminația *dava* semnifică, după unii, „munte”, și, după alții, „fortăreață”. Probabil că aceste două păreri sunt adevărate, pentru că atunci se fortifica întotdeauna pe niște înălțimi. [n.a.]

⁶⁴ În transcriere fonetică, SARMIS BASILEUS. [n.t.]

⁶⁵ În 1543 pescarii le-au scos din Strei, sau, după alții, un copac care s-a prăbușit a scos la iveală o grămadă de lisimaci, pe care guvernatorul

Mai trebuie să plasăm în vremurile dacilor mai multe monezi cu Filip și Alexandru, care au figurat, la fel ca precedentele, în răscumpărarea plătită de Lisimah lui Dromihete, și câteva statui reprezentând un bărbat decapitat și înlănțuit, în care se crede că-l putem recunoaște pe Decebal. Iată-ne deja la romani. Voi vorbi mai târziu despre români, fii ai dacilor înfrânți și ai coloniștilor implantați de Traian.

Cucerirea Daciei era de mare valoare pentru romani. Ea le scotea în evidență prestigiul armelor, știrbit după numeroase eșecuri. Ea îi împingea înapoi pe barbarii ce stârneau îngrijorare în Moesia și în celelalte provincii ale imperiului, și făcea o citadelă romană tocmai din țara ce până atunci îi hrănise pe cei mai trufași dușmani: fiindcă Traian, după victoriile sale, a găsit Dacia aproape pustie; a trebuit s-o repopuleze, iar coloniștii pe care i-a adus acolo au fost deopotrivă plugari și soldați. În

Martinuzzi și i-a însușit, și din care i-a trimis două mii împăratului Maximilian. Când castelul său din Alvinț [var. pt. magh. Alvinc = Vințu de Jos, actualmente în județul Alba] a fost jefuit (V. cap. IX), s-au găsit acolo patru mii de lisimaci, fiecare cântărind cât patru ducați. În urmă cu o jumătate de secol, s-au descoperit pe colina Muntsel [Grădiștea Muncelului] din comitatul Hunyad [Hunedoara], aproape de Mureș, numeroși cosonii și lisimaci [purtând efigiile menționate în text]; primele monezi erau cele mai multe, întrucât în o sută de bucăți se găseau numai patru lisimaci. Cum, în virtutea unei legi *approbatiale*, această comoară revenea fiscului, pe terenul unde fusese găsită, monezile s-au topit și lingourile au fost duse în Țara Românească. Cosonii ce au rămas până azi provin din descoperirea făcută în 1543.

Aceste monezi, care sunt vădit barbare, au fost bătute, suntem asigurați, în orașul Cosa, care era situat nu departe de Marea Neagră. Ce ni se pare sigur, e că au făcut parte din bogățiile lui Lisimah, pe care Plutarh îl numește (în *Demetrio* [carte din *Viețile paralele*, despre viața regelui macedonean Demetrius I]) trezorierul lui Alexandru. Știm că Lisimah, care deținuse o parte din Tracia, a întreprins cucerirea Daciei. Învins și prins de regele Dromihete, și-a câștigat viața printr-o răscumpărare. Din această cauză monezile cu efigia acestui prinț se găsesc în fosta Dacie; și, dacă luăm în considerare acest fapt că ele sunt mereu amestecate cu cosonii, vom trage concluzia că monezile din Cosa făceau parte din tezaurul său. [n.a]

sfârșit, victoria le livra [romanilor] o regiune fertilă, a cărei bogăție depășea tot ceea ce imaginația putea visa, și care le-a furnizat atât de mult aur, încât coloniștii ce au locuit-o au fost numiți colectori de aur, *aurileguli*. Ei au dat Daciei epitetul de fericită, *felix*, și au bătut o medalie unde se vedea Ceres⁶⁶ ținând cu mâna dreaptă un corn al abundenței, și în stânga o tăbliță, cu aceste cuvinte: *Abvndatia Daciae*.

Traian a instalat în țară administrația romană. Un propretor guverna provincia, deținea comanda civilă și militară, și nu dădea socoteală decât împăratului. Apoi venea cortegiul obișnuit de funcționari și magistrați. Au fost fondate colonii. Majoritatea orașelor dacice au fost reclădite, mărite, dotate cu circuri, băi, apeducte și monumente publice. A treisprezecea legiune⁶⁷ a rămas în provincie⁶⁸: inscripțiile fac mențiune despre curajul pe care acest corp l-a demonstrat mai târziu în războiul cu Marcomanii⁶⁹. S-au creat niște drumuri superbe: două căi plecau din *Ulpia Traiana*, îndreptându-se, prima spre Panonia, a doua spre Dacia Munteană⁷⁰. Au fost trasate și alte rute, din care se regăsesc încă resturile, mai ales în apropiere de Gherla, Ungheni, Târgu Mureș, Mica și Brâncovenești. Inscripțiile atestă importanța acordată funcției de inspector al drumurilor, adică întreținerii drumurilor însele. Acestea dau încă numele zeilor romani care a fost introduși: ele semnalează mai mulți, precum Sarmandus și Sirona, ce nu făceau nicidecum parte din Olimp.

Printre cele mai interesante rămășițe ale dominației romane ce rezistă în Transilvania, trebuie consemnate basoreliefurile

⁶⁶ Zeița agriculturii la romani. (n.ed.)

⁶⁷ *Gemina Pia Fidelis*. [n.a.]

⁶⁸ Între anii 106 și 271 Legiunea a XIII-a Gemina a staționat în castrul de la Apulum (azi Alba-Iulia). (n.ed.)

⁶⁹ Trib germanic stabilit pe cursul superior al Dunării. Războaiele dintre marcomani și Imperiul roman s-au desfășurat între anii 166-180. (n.ed.)

⁷⁰ Țara Românească. [n.a.] – în original *la Dacie Alpestre*. [n.t.]

mitraice. S-au descoperit douăsprezece sau cincisprezece. O femeie are meritul de a le fi făcut cunoscute. Dna baroană Jósika i-a trimis dlui Lajard⁷¹ copiile mai multor basoreliefuri pe măsură ce le se dezgropau, fapt ce i-a oferit savantului academician ocazia de a scrie un memoriu citit la Institut în 1839⁷². De abia un secol au început preocupările de-a căuta urmele epocii lui Traian. Seivert⁷³ a numărat și copiat inscripțiile pe care le-a întâlnit⁷⁴; însă câte case, târgulețe, orașe întregi, au fost construite în Evul Mediu cu pietre romane! Câte arme, inele, monezi, obiecte de toate felurile, au fost împrăștiate sau topite! S-ar fi spus, notează Benkő⁷⁵, că fuseseră semărate pe câmpii și munți, crescând pe zi ce trece.

Și astăzi câte antichități curioase cad încă în mâinile unor oameni care le ignoră valoarea! Țăranii, și anume cei care descoperă cel mai mult, nu știu, ca în alte părți, că obiectele îngropate în pământ au preț. Am traversat târgul Miercurea Sibiului⁷⁶ tocmai în momentul când un sătean sas văruia un grup antic plasat pe post de bornă în fața casei sale. Am văzut un țăran aducând un inel pe care se găseau niște litere grecești

⁷¹ Jean-Baptiste Félix Lajard (1783-1858) – arheolog și diplomat francez. În 1830 a devenit membru al Academiei de Inscricții și Litere din cadrul Institutului Franței, în urma cercetărilor dedicate originilor cultului lui Mithra. (n.ed.)

⁷² *Mémoires sur deux bas-reliefs mithriaques qui ont été découverts en Transylvanie*. Imprimerie royale, 1840. [n.a.]

⁷³ Johann Seivert (1735-1785) – istoric și poet sas, născut la Sibiu. Autor al mai multor lucrări pe teme de numismatică, lingvistica dialectului săsesc, istoria Daciei și a Transilvaniei. (n.ed.)

⁷⁴ *Inscriptiones monumentorum romanorum in Dacia mediterranea*. Viena, 1773. [n.a.]

⁷⁵ Iosif Benkő (1740-1814) – pastor protestant și savant maghiar. A efectuat numeroase cercetări botanice, lingvistice și istorice. Dintre operele sale istorice se remarcă *Transsilvania sive magnus Transsilvaniae principatus, olim Dacia mediterranea dictus...*, publicată în două volume, între anii 1777-1778, lucrare pe care probabil a consultat-o și Gérando. (n.ed.)

⁷⁶ În original *Reisemark* [sic!], în dialectul săsesc *Reismuert*, în germană *Reussmarkt*, *Reußmarkt*, *Reissmarkt*. [n.t.]

aproape complet șterse, scuzându-se că n-a putut da jos toată rugina. Mulți particulari dețin în Transilvania colecții curioase. Ele se compun din monezi, arme, statui, basoreliefuri, penaj⁷⁷, urne și vase de tot felul. În general, statuile și celelalte obiecte de artă sunt fără valoare: fapt ce se explică prin distanța față de Dacia și de data cuceririi. Numai penajii care se aduceau de la Roma, au ceva preț.

Nimeni n-a trecut prin Viena fără să viziteze antichitățile aduse din Transilvania. Acest muzeu a fost format cu o neglijență deplorabilă. Împăratul Carol al VI-lea⁷⁸, în 1723, a pus să fie transportate la Viena toate curiozitățile care s-au putut descoperi în țară. S-au folosit în acest scop țărani de corvoadă, care, pentru mai multă comoditate, spărgeau statuile, urnele și pietrele. Acest moloz a fost pus pe niște nave care au coborât pe Mureș, Tisa, și au urcat Dunărea. Una dintre nave a fost înghițită de ape.

În Transilvania nu a rămas nici urmă de monumente romane⁷⁹. Au fost distruse în războaiele cu turcii, întrucât locuitorii le-au folosit ca fortărețe. Totuși putem vedea lângă Sarmizegetusa câmpuri acoperite cu fundații antice, și, nu departe de acolo, biserica din Densuș, care datează în mod evident din epoca romană. Mai multe sate și râuri poartă nume cărora le recunoaștem originea latină. Pentru restul, tradițiile arată locurile unde s-au ridicat odinioară niște orașe

⁷⁷ Statui ale unor zei antici, etrusci și/sau romani, ocrotitori ai casei și familiei. [n.t.]

⁷⁸ Carol al VI-lea (1685-1740) - conducător al Sfântului Imperiu Romano-German, rege al Ungariei, Croației și Boemiei, arhiduce al Austriei între 1711-1740. În urma războaielor austro-turce din 1716-1718 a reușit să încorporeze Banatul în Ungaria și a instaurat dominația directă a Habsburgilor asupra Serbiei și Olteniei. (n.ed.)

⁷⁹ Niște ruine romane se vedeau până nu de mult, și câteva se văd încă, aproape de Aruncuta, Hoghiz, Veșel, Zlatna, Abrud, Alba Iulia, Turda, Cluj, Zărnești, Balomir, Șard, Tăuți, Oraștie, Birbatzfalva [?], Sebeșel, Sântămărie, Olteni, Pietroasa, Peșteni etc. [n.a.]

ce nu mai sunt indicate astăzi decât prin câteva pietre. Totuși, câteodată nu trebuie să ai încredere în tradiții: pentru că românii, drept cei mai vechi locuitori, sunt cei care le-au transmis, iar lor le place să-și regăsească peste tot amintirile strămoșilor.

Ne este greu să înțelegem că romanii au putut lăsa în Dacia urme de neșters, dacă ne aducem aminte că s-au consacrat mai degrabă scoaterii de bogății din această regiune decât fondării aici a acelor mari instituții cu care au înzestrat celelalte provincii. Regăsim astăzi în fosta Dacie rămășițe ale dominației lor, pe care le-am căuta degeaba în ținuturile unde au fondat cele mai scumpe colonii, urme romane care nu există nici în Spania, nici la gali, nici chiar în Italia: regăsim un popor care, în limba lui, își spune roman, care a păstrat nu doar idiomul și fizionomia cuceritorilor, însă care dintre toate popoarele din Europa le-a păstrat în plus cel mai fidel ideile și obiceiurile. Și totuși Dacia n-a rămas provincie romană decât o sută șaptezeci de ani.

Barbarii forțaseră fără încetare frontierele acestei regiuni atât cât a durat ocupația; și, în ciuda sângeroaselor victorii ale lui Claudius⁸⁰, au devenit atât de cumpliti, încât romanii le-au abandonat de bunăvoie. Aurelian⁸¹ a retras legiunile, principalii coloniști și funcționarii, mulțumindu-se să numească Dacia teritoriul ce separa cele două Moesii. Printr-o coincidență unică, Aurelian se născuse tocmai în Ungaria (la Sirmium). Numele celor doi împărați, Traian și Aurelian, al celui care a cucerit Dacia și al celui care a abandonat-o, se găsesc încă pe buzele poporului român. În Moldova, Țara Românească și Transilvania, destule câmpii sunt numite *pratul lui Traian*,

⁸⁰ Marcus Aurelius Claudis Gothicus, cunoscut sub numele de Claudius II (213-270) – conducător al Imperiului Roman între 268-270. A luptat cu succes împotriva triburilor germanice de alamani și de goți. (n.ed.)

⁸¹ Aurelian (214-275) – conducător al Imperiului Roman între 270-275. (n.ed.)

*campul lui Traian*⁸², și încă se aude vorbindu-se de *Lerum Doamne*⁸³.

Începând cu această epocă (274), Dacia cade pradă unor invazii dese. Mai întâi vin goții, care iau locul romanilor; după goți, hunii (376), după huni, gepizii (454), după gepizi, avarii (553). Înconjuțați de aceste armate migratoare ce le străbat țara fără încetare, urmașii romanilor, poporul pe care Aurelian nu-l dusesese cu el, rezistă în continuare. Românii aveau conducătorii lor proprii până când au fost subjuțați de către unguri sau maghiari, cei care, conduși de Árpád, cuceriseră deja Panonia (889).

După ce Transilvania s-a alăturat regatului pe care sfântul Ștefan l-a întemeiat în Ungaria (1002), îi vedem năvălind pe tătari⁸⁴, care tot vin și se duc precum niște valuri pârjolitoare. Aceste invazii regulate, și ca să spunem așa anuale, încep la un secol după stabilirea monarhiei. Cea mai groaznică s-a desfășurat în 1241. O mulțime nenumărată de tătari-mongoli s-a năpustit asupra Ungariei și Transilvaniei, condusă de o căpetenie faimoasă numită Batu. Regele Béla al IV-lea⁸⁵, Kálmán, fratele său, și arhiepiscopul Ugrin, i-au întâlnit pe malurile râului Sajó, și le-au dat o furioasă bătălie. Treizeci și cinci de mii de tătari au pierit, însă ungurii au fost înfrânți. Béla de-abia a putut fi salvat. A străbătut toată țara ca un fugar, și a rămas trei ani în Dalmația în timp ce tătarii treceau regatul prin foc și sabie. La sfârșit, nemăsuratele nenorociri

⁸² În sfârșit, Auguste de Gérando folosește cuvinte românești! [n.t.]

⁸³ *Aurel Dominus*. [n.a.] O etimologie posibilă pentru vocabula „ler” poate veni dinspre numele respectivului împărat roman. [n.t.]

⁸⁴ Toate popoarele Europei orientale care au văzut de aproape aceste hoarde de călăreți îi numesc așa. Germanii sunt cei care ne-au învățat să spunem „tartari”, având la fel ca noi darul de a stâlci numele. [n.a.]

⁸⁵ Béla al IV-lea (1206-1270) – rege al Ungariei și al Croației între 1235-1270. Pentru eforturile sale de reconstruire a Ungariei după invazia tătariă din 1241 a fost supranumit „al doilea fondator al statului”. (n.ed.)

le-au trezit curajul ungarilor. Regele a ieșit din locul său de retragere, urmat de puternica familie a Frangipanilor și de cavalerii de Rhodos, iar tătarii au fost nimiciți. Un canonic din Oradea, italian prin naștere, Rogerius, a scris sub titlul de *Miserabile carmen super destructione Regni Hungariae per Tartaros facta*⁸⁶, o relatare tristă a acestei mari catastrofe, care nu se poate citi, după șase veacuri, fără emoții dureroase.

Inraziile turcilor erau încă și mai grozave. Turcii soseau „la fel de numeroși precum firele de nisip de pe fundul mării”, pentru a cuceri Europa. Își doreau pământuri. Fanatismul religios le insufla cutezanța. Stăviliți de unguri, turcii și-au strâns laolaltă puterile împotriva acestora, iar țara ungarilor a devenit câmpul de bătălie unde se hotăra soarta Europei. Turcii măcelăreau totul, bărbați, femei și copii. Ungaria și Transilvania erau periodic depopulate. Cu turcii a venit ciuma, care a răvășit aceste regiuni până în timpurile Mariei Tereza.

După ce monarhia ungară s-a isprăvit la Mohács (1526), Transilvania, desprinsă din regatul Sfântului Ștefan, și devenită tributară Porții, a fost guvernată de principii electori. Însă suveranii Austriei nu uitau că frumoasa provincie aparținuse coroanei Ungariei: și-o disputau cu turcii. În plus, când principii nu le dădeau ascultare sultanilor, tătarii năvăleau și incendiau țara. S-a întâmplat ca mai ales între 1594 și 1613 Transilvania să treacă prin cele mai crude încercări. Părea pierdută fără scăpare. În ciuda antipatiei lor pentru germani, transilvănenii s-au apropiat de Austria, care le-a promis protecția; s-au dat împăratului în 1698.⁸⁷ Turcii au renunțat la pretențiile asupra

⁸⁶ *Cântec nefericit despre distrugerea Regatului Ungariei înfăptuită de tătarii.* [n.t.]

⁸⁷ Între 1683 și 1697 au avut loc o serie de confruntări militare între Imperiul Otoman și Liga Sfântă, o coaliție de state europene condusă de către Habsburgi, cu scopul de a elimina definitiv influența musulmană asupra Europei. Liga Sfântă a reușit să iasă învingătoare, iar în 1699, prin tratatul de la Karlowitz, s-a consfințit oficial faptul că turcii renunță la dominația exercitată asupra principatului Transilvaniei, acesta intrând în

Transilvaniei, și cele din urmă victorii ale lui Iosif al II-lea⁸⁸ au eliberat ce mai posedau încă din teritoriul ungar.

Nenorocirile acestei epoci fatale sunt consemnate în registrul de legi. Dacă parcurgem hotărârile Dietei, întâlnim câteva articole foarte scurte, prezentate fără comentarii, care ne rețin atenția și ne uimesc. – 1555. „Dieta ținută la Maros Vásár[h]ely [Târgu Mureș], hotărăște că toți cei care își vor reconstrui în decursul a trei ani casele arse nu vor plăti taxă.” – 1614. „Locuitorii din Hermannstadt [Sibiu] sunt scutiți de impozite timp de doi ani din cauza daunelor pe care le-au suferit.” – 1658. „Dieta decide că Torda [Turda] va fi repopulată.” – 1668. „Dieta ținută la Bistritz [Bistrița] decretează pedepse drastice împotriva locuitorilor care, fiind fugiți în păduri la apropierea dușmanilor, ar întârzia să se întoarcă la casele lor.” – 1670. „Locuitorii din Szilágycseh [Cehu Silvaniei] sunt scutiți de impozite, pentru că războiul le-a adus mari pagube.” – 1683. „Pentru a completa tributul datorat turcilor, se decide că oricine nu va contribui în cel mai scurt timp își va avea bunurile vândute; cel care nu are vreun bun de vânzare va merge la închisoare.” *Dura lex!*⁸⁹ adaugă de astă dată onestul copist⁹⁰.

componența Imperiului Austriac. Trecerea Transilvaniei sub stăpânire habsburgică s-a desfășurat treptat, în mai multe etape, instalarea trupelor imperiale în această provincie începând din anul 1685 (n.ed.)

⁸⁸ Iosif al II-lea (1741-1790) – primul fiu al împărătesei Maria-Tereza. A fost conducător al Sfântului Imperiu Romano-German și al teritoriilor ereditare ale Casei de Habsburg (printre care fusese inclusă și Transilvania) între 1765 și 1790, până în 1780 exercitând puterea în coregență cu mama sa. Monarh influențat de ideile iluminismului, a emis mai multe edicte de toleranță religioasă pentru diferite culte din Europa centrală, inclusiv cel ortodox. Între 1768 și 1786 a efectuat mai multe vizite în Transilvania. A sprijinit construirea mai multor biserici ortodoxe de piatră în zona Sibiului și Brașovului, iar în 1783 a aprobat crearea unei episcopii ortodoxe la Sibiu (n.ed.)

⁸⁹ *Legea e dură!* [n.t.]

⁹⁰ Cei care luau parte la întâmplări, și descriau istoria țării tocmai așa cum s-a întâmplat ea sub ochii lor, își numeau astfel *Memoriile*. – *Starea de plâns a*

Când străbați Transilvania, chiar și numai numele satelor îți evocă trecutul, aproape la fiecare pas: – Törökfalva [Bucium], sat turcesc; – Tatárlaka [Tătârlăua], sălașul tătarilor; – Hadrév [Hădăreni], trecătoarea oștirii peste apă. – Câte movile sunt numite mormântul tătarilor, mormântul turcilor! Întrebă copilul întins la poalele acestor coline privindu-și liniștit bivoli pascănd, îți va spune: Părinții noștri i-au omorât pe tătari, părinții noștri i-au omorât pe turci, și i-au îngropat aici. Există un sat ce se numește Eresztevény [Eresteghiu]⁹¹. Cât de puțin ai ști că în maghiară *ereszteni* înseamnă „a da drumul”, și dacă ai întreba despre etimologia acestui nume, ți se va răspunde cu tradiția următoare: Într-o zi tătarii au luat cu ei o sumedenie de locuitori în sclavie; cum numărul mare al prizonierilor făcea mersul greu, bătrânii au fost puși în libertate; aici li s-a „dat drumul”⁹².

Anumite nume aduc aminte de această fluctuație continuă de națiuni, de acest du-te-vino de oameni care umpleau pe moment golurile făcute de război și ciumă, și care dispăreau la rândul lor: – Tótfalu [Tăuți], sat slav⁹³, și nu se mai află acolo niciun slav; – Magyarorbó [Gârbova de Jos, mai demult Gârbova ungurească], unde acum nu se mai găsesc decât români; – Lengyelfalva [Polonița], sat polonez unde nu se mai află picior de polonez; – Magyarszentpál [Sânpaul, mai demult Sânpaul Unguresc], ai cărui locuitori maghiari au fost într-o zi arși în biserică de către tătari, și care a fost repopulat numai cu români; – Oroszfalu [Rusu de sus, jud. Bistrița-Năsăud], sat

Transilvaniei, de F. Mikó. – *Întâmplări fericite și nefericite din Transilvania între 1588 și 1622*, de János Laskai. – *Opt cărți de cronică măhnită*, de János Szalárdi. – *Bocet pentru întâmplările petrecute între 1658 și 1660*, de Kristóf Paskó. – Paul Enyedi, povestind sfârșitul veacului 16 și începutul celui de-al 17-lea, îi dă istoriei sale forma *Cântecului trist* de Rogerius. [n.a.]

⁹¹ Localitatea Eresteghiu face parte, începând din 1964, din satul Moacșa, județul Covasna. (n.ed.)

⁹² Cuvântul *ereszvény* are înțelesul de pădure tânără, lăstăriș, și de aceea, cuvântul apare deseori la denumiri de porțiuni de hotar. [n.t.]

⁹³ În limba maghiară, *tót* înseamnă „slovac”, iar *falu*, sat. [n.t.]

rusesc unde nu se mai află niciun rus. – Principii chemau degeaba în țară moravi, nemți, români, bulgari etc.: li se dădeau noilor sosiți satele devenite pustii. Nimic nu mergea: populația scădea pe zi ce trece. Printre aceste națiuni, sunt unele care s-au șters complet; altele, ca bulgarii și moravii, nu mai sunt reprezentate astăzi decât prin câțiva indivizi. Nevoia în care se găseau principii să aducă mereu noi locuitori explică destul prezența atâtor oameni de felurite neamuri în Transilvania.

Este cu atât mai remarcabil că aceste nații diferite nu s-au amestecat. Au rămas pe poziții fără să se contopească. Același lucru, e drept, s-a produs și în Ungaria; totuși, diferența care există aici între națiuni e mai tranșată, mai întâi pentru că spațiul e mai puțin întins, apoi întrucât această separație se sancționează prin constituție. Ungaria numără mai multe națiuni, dar se așteaptă ca ele să se contopească într-una singură, națiunea maghiară; Dieta cuprinde magnați și deputați slavoni și germani, dar ei își exercită activitatea ca unguri. În Transilvania fiecare *națiune* are teritoriul său, pe care i-l împarte legea; fiecare națiune figurează pe cont propriu în Dietă, ce reprezintă așa-numita Trinitate transilvană.

Ungurii sunt primii: au cucerit pământul în veacul al 9-lea. După ei vin secuii, fracțiune a poporului maghiar, ocupanți cu mult înainte. În sfârșit, sosesc sașii, admiși în secolul 12 în calitate de coloniști⁹⁴.

Aceste trei *națiuni* își au administrația proprie, drepturile lor și privilegiile separate. Uniunea lor a fost instituită solemn în 1545, la dieta de la Turda.

Sub cele trei „nații unite” se află românii, vechi stăpâni ai pământului, și cei mai numeroși locuitori, care nu posedă vreun teritoriu, și sunt împrăștiați pe toată suprafața țării, în afară de

⁹⁴ Blazonul marelui principat al Transilvaniei se compune dintr-un vultur pentru unguri, o semilună și un soare pentru secui, respectiv șapte turnuri pentru sași. [n.a.]

[locul] secuilor. Trebuie numărați de asemenea câteva mii de armeni⁹⁵, greci, evrei și țigani. Acestor națiuni li se spune „tolerate”, în opoziție cu restul, pentru că nu formează corp distinct. Ultimele trei nu au niciun drept politic. Armenii și românii sunt priviți ca membri ai „națiunii” în cadrul căreia locuiesc, și activează în Dietă în calitate de unguri sau deputați ai orașelor⁹⁶.

⁹⁵ Comunități armenice sunt menționate în Transilvania încă din secolul al XIII-lea. Însă marea majoritate a armenilor sosește în Transilvania începând din secolul al XVI-lea, refugiindu-se dinspre Moldova și Polonia, unde începuseră să fie persecutați de către autorități. După 1672, armenii s-au stabilit în Bistrița, Gheorgheni, Dumbrăveni, Gherla, Gurghiu, Frumoasa, Petelea, Dej, etc. (n.cd.)

⁹⁶ Nu există o numărătoare exactă a populației din Transilvania; ceea ce există până în prezent cel mai precis, sunt niște tabele statistice întocmite pe religii sau urmărind statutul persoanelor.

După ultimele tabele publicate în 1837, ar fi:

- 4.612 preoți de orice religie,
 - 46.819 nobili,
 - 5.436 angajați și indivizi care au un anumit statut fără să fie nobili, angajații nobili figurând în numărul anterior;
 - 51.622 meșteșugari,
 - 1.753.653 țărani,
 - 26.260 indivizi care nu intră în niciuna dintre categoriile anterioare, distribuiți în
 - 28 orașe,
 - 65 târguri,
 - 2.589 sate.
 - Listele întocmite după religii au dat:
 - 214.085 romano-catolici,
 - 265.953 calviniști,
 - 210.571 luterani,
 - 46.813 unitarici,
 - 567.603 greco-catolici sau ortodocși uniți,
 - 565.377 ortodocși [în original, *grecs non-unis* – n.t.]
-
- 1.870.402

După această ultimă listă aproape că putem întocmi o alta pe națiuni, fiindcă

Iată cauzele care au condus la această triplă organizare. Înainte de sosirea maghiarilor, țara nu era populată decât de secui și români. Ungurii n-au ocupat teritoriul celor dintâi, care a rămas supus unei administrații născute în sânul triburilor secuiești. Însă ei s-au stabilit pe teritoriul român, și toți cei care-l locuiau, au trecut, întocmai ca în Ungaria, la formarea unei singure națiuni: între vechii și noii locuitori, uniunea a rezistat prin lege, dacă nu prin obiceiuri. Astfel, la început nu erau decât două administrații distincte. Intrând în țară cu ale lor bresle orășenești, sașii au format o a treia putere. Într-o epocă mai recentă, convertirea armenilor la catolicism le-a adus folosința drepturilor politice, drepturi ce nu le-au fost acordate încă israeliților.

Acestei prime împărțiri pe neamuri îi trebuie adăugată o alta, determinată de diversitatea religiilor. Dintotdeauna evreii, la fel ca românii ortodocși, se despărțiseră, prin credințele lor, de unguri și sași. Reforma a făcut să se nască deosebiri noi între națiunile unite. Protestantismul a pătruns de la 1521 în Transilvania. Niște negustori din Sibiu au adus pamfletele lui Luther, pe care Ludovic al II-lea,⁹⁷ datorită plângerilor

Românii sunt cu toții ortodocși (printre aceștia trebuie să numărăm câteva mii de greci și un număr mai mare de secui);

Sașii sunt cu toții luterani (la fel ca un anumit număr de unguri din districtul Brașov);

Ungurii și secuii sunt catolici, calviniști și unitarieni.

Între catolici mai trebuie să numărăm câțiva germani și în jur de 7,000 de armeni. Nu s-a evaluat cu exactitate numărul evreilor și al țiganilor; aceștia, alăturați altor câteva nații ce nu figurează în listele statistice, par să aducă populației 2 mii de locuitori.

În rest, la fiecare cinci ani statistica din Ungaria trebuie refăcută, ca urmare a fluxului de populație pe care-l aduc germanii spre această regiune. Această deplasare se efectuează în dauna slavilor, în Ungaria, și a românilor, în Transilvania; aceștia emigrează în masă dincolo de Carpați. În luna martie 1846, ziarele transilvănene anunțau că sașii chemaseră o sută de mii de coloniști din Bavaria și Württemberg. [n.a.]

⁹⁷ Ludovic al II-lea (1506-1526) – rege al Ungariei, Croației și Boemiei

catolicilor, le-a ars în public. Totuși, numărul luteranilor a devenit considerabil, și Dieta Ungariei a ordonat, în 1524, izgonirea lor. N-au continuat mai puțin să-și propovăduiască învățăturile; iar după moartea lui Ludovic al II-lea, care făcuse noi amenințări, au dobândit atâta putere, că în 1529 i-au gonit din Sibiu și din Brașov pe preoți și canonici. După șaisprezece ani, în pofida eforturilor Izabelei⁹⁸, văduva lui Ioan Zápolya, toți sașii erau luterani.

Calvinismul a fost introdus în 1557. Urmând această tristă lege istorică în virtutea căreia cei care își reclamă propria libertate nu admit deloc libertatea altora, acesta i-a avut mai întâi ca dușmani pe luteranii înșiși, care nu s-au înțeles, în adunările pe care le-au provocat, cu apostolii noii reforme. Însă Dieta de la Turda (1563), unde s-a hotărât că fiecare putea să-și aleagă religia, a micșorat greutățile, rezolvate anul următor la sinodul din Aiud.

A venit apoi socianismul⁹⁹, predicat de un piemontez, Giorgio Blandrata¹⁰⁰, care din Geneva trecuse în Polonia, și de acolo în Transilvania. Blandrata a fost combătut la rândul său

între 1516-1526. A murit în bătălia de la Mohács, purtată contra otomanilor. (n.ed.)

⁹⁸ Izabela Jagello (1519-1559) – soția lui Ioan Zápolya, voievod al Transilvaniei (1511-1540) și rege al Ungariei (1526-1540), precum și mama principelui Transilvaniei Ioan Sigismund Zápolya. În calitate de regentă a condus Transilvania în două rânduri (1540-1551 și 1556-1559). (n.ed.)

⁹⁹ Curent protestant, fondat în Polonia de Fausto Socini, care nega Sfânta Treime, divinitatea lui Hristos, păcatul originar și predestinarea, considerând Sfintele Taine doar ca niște ritualuri simbolice. Unul dintre urmașii lui Socini, Andrzej Wiszowaty Jr., s-a refugiat în Transilvania și a predat în secolul al XVIII-lea la Colegiul Unitarian din Cluj. (n.ed.)

¹⁰⁰ Giorgio Blandrata (1515-1588) – medic și teolog protestant, de origine italiană. Din 1563 a activat ca și medic la curtea princiară a Transilvaniei. A propagat în Transilvania ideile socianismului, colaborând pentru o vreme cu pastorul Francisc Dávid. Ulterior, între Blandrata și Dávid au apărut conflicte pe teme religioase, influența lui Blandrata ca lider religios protestant s-a diminuat, iar Francisc Dávid a devenit primul episcop unitarian al Transilvaniei. (n.ed.)

de către luteranii și calviștii reuniți. Niște adunări au avut loc la Turda¹⁰¹, la Ocna Mureș, în Alba Iulia; ultima a ținut opt zile. Un al patrulea sinod a fost ținut la Oradea, ce aparținea atunci Transilvaniei, unde s-au purtat discuții șase zile întregi. În acest timp, lucrurile mergeau atât de bine pentru Blandrata și ai săi, că în 1570 întreg orașul Cluj, cu principele Ioan Sigismund¹⁰² în frunte, trecuse în tabăra unitarienilor.

Trebuie remarcat că soluționarea acestor teribile întrebări religioase era foarte pașnică. Totul se petrecea în cadrul adunărilor. Nu se făcea alt lucru decât să se discute: era vremea sângeroaselor noastre războaie religioase.¹⁰³ Disensiunile nu s-au înveninat decât mai târziu, când au fost disputate bisericile. În timp ce în restul Europei credințele erau împinse până la fanatism, aici se judeca. Spiritele erau agitate, se trecea de la o credință la alta, după talentul predicatorului și convingerea pe care o făcea să se nască. Personajul tipic al acestei epoci este un anumit Francisc Dávid¹⁰⁴, care, născut catolic, s-a făcut luteran, a fost apoi calvin, și a murit unitarian.

¹⁰¹ Dieta de la Turda din ianuarie 1568 a emis un edict care proclama propovăduirea liberă a credinței, precum și dreptul comunităților de a-și alege curentul teologic la care doresc să adere. A fost primul document de toleranță religioasă din Europa. (n.ed.)

¹⁰² Ioan Sigismund Zápolya (1540-1571) – rege neîncoronat al Ungariei sub numele de Ioan al II-lea, și principe al Transilvaniei sub numele de Ioan Sigismund. A fost primul conducător al Transilvaniei care a purtat titlul de principe. (n.ed.)

¹⁰³ Autorul se referă la perioada 1562-1598, când Franța a fost zguduită de o serie de opt conflicte între catolici și protestanți (supranumiți și hughenoti), care au avut multiple implicații politice și socio-economice, atât în interiorul țării, cât și pe plan european. (n.ed.)

¹⁰⁴ Francisc Dávid (c. 1520-1579) – teolog și predicator religios, fondator al bisericii unitariene din Transilvania. În 1564 a fost ales episcop calvin al Transilvaniei, fiind numit și capelan la curtea princiară a lui Ioan Sigismund Zápolya. După dezvoltarea doctrinei unitariene și hotărârile Dietei de la Turda din 1568, Dávid a reușit să transforme unitarianismul într-o religie receptă a Transilvaniei. (n.ed.)

Trebuie de asemenea să amintim că, în cadrul uniunii politice a celor trei națiuni, diferitele drepturi și privilegii erau în mod egal recunoscute și consfințite.

Din aceste două cauze a rezultat un fapt memorabil și nemaiauzit în anele acestui secol.

Această consfințire a trecut în mod natural de la faptele politice la faptele religioase. Sașii erau luterani, pe de-o parte; pe de alta, ungurii și secuii fiind catolici, calvini sau socinieni, Dieta de la Târgu Mureș a recunoscut și stabilit perfecta egalitate a celor patru religii, egalitate pe care la venirea lor la putere toți principii, atât cei anteriori, cât și cei din casa de Austria, au jurat și jură încă s-o mențină. Cultul ortodox și iudaismul au fost „tolerate”.

Asta s-a hotărât la 2 martie 1571¹⁰⁵, chiar în anul ce a premers Noapții Sfântului Bartolomeu.¹⁰⁶

Totuși, de fapt această egalitate nu era plină și întregă. Le era greu principilor să nu manifeste vreo preferință pentru coreligionarii lor. Reformații au fost încurajați în special de către Gabriel Bethlen¹⁰⁷ și Gheorghe Rákóczi I¹⁰⁸. Casa de Austria, dimpotrivă, i-a protejat pe catolici. Odată cu începerea dominației imperiale, termenul „tolerat” se poate

¹⁰⁵ Dieta de la Târgu-Mureș s-a desfășurat de fapt între 6 și 14 ianuarie 1571, declarând libertatea religioasă a confesiunilor romano-catolică, luterană, calvină și unitariană. De abia în 1595, dieta de la Alba-Iulia a stabilit că cele patru confesiuni antemenționate sunt religii recepte în Transilvania. (n.cd.)

¹⁰⁶ La 24 august 1572, când catolicii îl sărbătoreau pe Sfântul Bartolomeu, la Paris s-a declanșat, cu susținere din partea regelui Franței, un masacru împotriva protestanților, soldat cu peste 30.000 de victime. (n.ed.)

¹⁰⁷ Gabriel Bethlen (1580-1629) – principe al Transilvaniei (1613-1629). Calvinist fervent, a condus mai multe campanii militare împotriva Habsburgilor catolici, care însă au eșuat, încheindu-se prin tratate de pace de compromis. (n.ed.)

¹⁰⁸ Gheorghe Rákóczi I (1593-1648) – principe al Transilvaniei între 1630 și 1648. Între 1619 și 1629 a deținut funcții importante în armata principelui Gabriel Bethlen, participând la numeroase bătălii. (n.cd.)

aplica mai mult religiilor protestante decât cultului ortodox; iar episcopii acestei ultime confesiuni fac parte din Dietă, în timp ce clerul reformat nu beneficiază de reprezentanți. Din 1572, puterea unitarienilor a slăbit într-atât, că prințul Ștefan Báthory¹⁰⁹ le-a luat fără greutate imprimăria pe care o dețineau la Alba Iulia, pentru că atacaseră Trinitatea. Francisc Dávid a murit chiar în temniță¹¹⁰. Numărul lor s-a diminuat sensibil, și aproape că dispăruseră când, în anul 1600, Dieta din Polonia proscrindându-i pe socinieni, o parte din exilați s-a refugiat în Transilvania.

Această țară este prin urmare de două ori făcută bucați, atât sub raport religios, cât și din punct de vedere al naționalităților. Nu există sat unde să nu se întâlnească neamuri și religii diferite. Această dublă împărțire este consfințită într-o mulțime de fapte, de exemplu în alegerea guvernatorului. Stările, cu alte cuvinte cele trei *națiuni*, aleg trei catolici, trei calvini, trei luterani și trei unitarieni, adică trei membri din fiecare religie receptă, pe care îi desemnează împăratului: acesta îl pune guvernator pe unul dintre cei doisprezece candidați. Comitatele trimit câte doi deputați în Dietă; conform legii, trebuie aleși de preferință deputați de religie diferită. Fiecare religie își are colegiile ei, ce sunt încredințate supravegherii unor consistorii¹¹¹.

¹⁰⁹ Ștefan Báthory (1533-1586) – voievod și apoi principe al Transilvaniei între 1571-1586. După căsătoria din 1576 cu Anna Jagello a devenit și rege al Poloniei, funcție pe care a deținut-o până la moarte. (n.ed.)

¹¹⁰ Francisc Dávid a fost închis în cetatea din Deva, unde a și murit, la 15 noiembrie 1579. În prezent, unitarienii organizează anual pelerinaje de comemorare a morții sale. (n.ed.)

¹¹¹ Pe lângă școlile inferioare, catolicii au colegii la Alba Iulia, Bistrița, Sibiu, Cluj, Șumuleu Ciuc, Canta [azi cartier al orașului Târgu Secuiesc, cu care s-a unit după 1849 – n.t.], Târgu Mureș, Șimleu Silvaniei, Odorhei[u Secuiesc] și Zlatna.

Calvinii au colegii de primul și al doilea nivel la Cluj, Aiud, Odorhei[u Secuiesc], [Târgu] Mureș, Orăștie, Zalău, Turda, Ocna Sibiului, Târgu Secuiesc;

Nu e vorba că opiniile religioase au multă putere în Transilvania, cel puțin printre clasele superioare. Însă cauze politice și un spirit partizan au întreținut aceste diviziuni. Ungurii (făcând abstracție de unitarieni, care sunt puțin numeroși), sunt catolici sau calvini. Catolicii au susținut guvernarea, în timp ce calviștii făceau opoziție. Confesiunea din Augsburg este, pentru sași, care fac greșeala de a se considera în continuare drept nemți, o profesiune de credință națională. Ar fi la fel, la nevoie, cu ritul ortodox pentru români, dacă ei n-ar fi atașați în mod natural cultului lor.

Iată în ce raport sunt feluritele națiuni care locuiesc astăzi în Transilvania.

Vom vorbi despre fiecare dintre ele în detaliu. Ne vom opri asupra locurilor ce merită să fie citate, fie datorită amintirilor de care se leagă, fie pentru că se găsește pe-acolo vreo bogăție naturală. Dar putem deja spune, de la început, că sunt mai multe de observat și studiat aici decât în multe țări cu o întindere de trei ori mai considerabilă.

Luteranii, la Sibiu, Brașov, Sighișoara, Mediaș și Bistrița;
Unitarienii, la Cluj, Turda, Rimetca, Cristur[*u* Secuiesc].
Greco-catolicii au un colegiu de primă importanță la Blaj. [n.a.]